

UDC 94(477.72)(=512.19)

REGIONAL IDENTITY OF CRIMEAN TATARS AND MESKHETIAN TURKS IN THE KHERSON REGION

S. Danylov

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: sdanylov@gmail.com

Crimea occupation has a serious impact on southern regions of Kherson Oblast. Social-economical and private relationships of local citizens with Crimea have been rapidly decreasing since then.

Nowadays Kherson Oblast is a home for the third generation of Crimean Tatars who have a rather different experience from the ones living in Crimea. Almost all of the Crimean Tatars, based in Kherson Oblast, are well integrated into local communities and have wide social contacts. They do business with other nationalities rather than being locked in their community. Moreover, Crimean Tatars from Kherson Oblast choose their business partners not based on their ethnic affiliation or political views.

After the Crimea occupation, Crimean Tatars of Kherson Oblast are coming through serious inside changes of national institutions and leadership positions.

The role of the local Mejlis has increased significantly for the entire community of Crimean Tatars on a national scale and has become noticeable at the international level. Changes in the scale of activities and the emergence of new challenges have led to a partial mobilization of the community and a certain internal restructuring of the national self-government bodies.

At the same time, new players in the leader group from among the Crimean Tatars settlers from Crimea appeared in the region. This significantly influenced the way of acting and representation of the local Crimean Tatar community.

Now there are new opportunities to raise resources for the needs of the Crimean Tatar community, which had never been involved in the region. In particular, from the state budget, the Central Mejlis or international donors. This access to national and international resources is becoming an important factor in changing social status of the Crimean Tatar at the local level.

Keywords: regional identity, Crimean Tatars, Meskhetian Turks, Kherson region

С. І. Данилов

РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ КРИМСЬКИХ ТАТАР І ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Громади кримських татар та месхетинців на Херсонщині сформувалися в різний період у суміжних ареалах та посіли ста-ле місце в етнополітичному ландшафті регіону. Громада кримських татар на Херсонщині утворилася наприкінці 60-х рр. як наслідок першої невдалої спроби масового повернення до Криму. У той же період за однакових умов з'явилася громада кримських татар на прилеглих до півострова територіях Кубані. У Херсонській області кримські татари проживають у найближчих до півострова Генічеському (Новоолексіївка, Рикове, Щасливцеве тощо) та Новотроїцькому районах, а також у м. Херсоні. Найчисленніша громада сформувалася в селищі Новоолексіївці, де радянські органи безпеки знімали кримських татар з потягів, щоб не допустити їх на територію Криму.

З початком масової репатріації кримських татар наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. громада в Херсонській області, на відміну від громад Кубані, переважно відмовилася від переїзду до Криму. Це відбулося в результаті дії низки факторів, серед яких – український статус півострова і територіальна близькість до нього, соціально-економічна інтеграція в місцевий соціум, а також усвідомлення витрат на переселення та облаштування. Зручне транспортне сполучення давало змогу громаді Новоолексіївки підтримувати широкі стійкі контакти з Кримом і кримськими татарами півострова. Важливим фактором для кримських татар у прилеглих до Криму районах Херсонщини стали фактично однакові природно-географічні характеристики суміжних територій.

Одночасно з масовою репатріацією відбувалася інтенсифікація різноманітних зв'язків кримських татар Херсонщини з півостровом. Транзитне розташування Генічеського району на важливих шляхах сполучення з Кримом сприяло помітним зв'язкам із Сімферополем. Столиця АРК в багатьох відношеннях замінила для жителів Генічеського району територіально віддалений обласний центр.

Структура групової ідентичності етнічних груп за своєю суттю є досить інерційною. Трансформація уявлень про себе як групи

відбувається переважно в результаті тривалої дії сукупності факторів або в результаті різких (катастрофічних) зрушень, але і в такому разі для помітних змін необхідний значний проміжок часу. Усталені практики колективної саморепрезентації організують часову рутину громади і створюють референту базу, на яку можна посилатися в поясненні себе. В ідеалі групова етнічна ідентичність потребує трансляції певних базових знань і уявлень про себе через систему освіти всіх рівнів, а також відповідної інфраструктури закладів культури та, ширше, продукування знань.

Реферативна база з текстів і соціальних практик кримських татар інтенсивно розвивалася у Криму з початку 90-х років. Спершу підтримана міжнародними донорами, а потім фінансована державою через окремі бюджетні програми, така діяльність привела до появи мережі бібліотек, навчальних закладів, театрів, музеїв. Була налагоджена підготовка кадрів, зокрема вищої категорії, які були задіяні в підтримці і розвитку етнічної ідентичності. Натомість громади кримських татар на Херсонщині, передусім у Генічеському районі, виступали периферійним реципієнтом та споживачем знань і соціальних практик. У Генічеському районі підтримка ідентичності відбувалася не в результаті безпосередньої державної підтримки, а переважно внаслідок діяльності місцевого меджлісу, а також різноманітних і, що важливо, інтенсивних зв'язків району з Кримом. Сімферополь виконував для віддаленого від Херсона Генічеського району роль регіонального центру, у якому, зокрема, мешканці району отримували послуги вищого ієрархічного рівня, недоступні на локальному рівні.

Цьому сприяла транспортна доступність суміжних територій. У більшості кримських татар Херсонщини є родинні зв'язки на півострові, у Сімферополі здобували вищу освіту, шукали партнерів для бізнесу, налагоджували збутові мережі. Сільське господарство значною мірою орієнтувалося на кримський ринок. Як результат, кримські татари, як і багато інших мешканців Генічеського району, були достатньо інтегровані в соціальні і підприємницькі мережі Криму.

Про характер зацікавленості в кримських і кримськотатарських питаннях з боку громади в Херсонській області свідчать питання, які ставили мешканці району під час виїзного засідання Меджлісу 3 квітня 2011 року. Голові Меджлісу Мустафі Джемільову та

іншим членам Меджлісу ставилися питання щодо передплати преси кримськотатарською мовою, навчання в університетах Сімферополя, отримання земельних ділянок і працевлаштування в Криму [Встреча с крымскими татарами...]. Слід, однак, зазначити, що це була дуже поодинокі акція з боку Меджлісу, спрямована на активізацію роботи з громадою кримських татар у Херсонській області.

Проте інтенсивність зв'язків різко падала якщо кримські татари проживали не в Новоолексіївці, Риковому, Генічеську, а в інших населених пунктах області, віддалених від основної траси Харків – Сімферополь, наприклад у Новотроїцькому районі або в інших селах Генічеського району. Іншим фактором, який впливав на інтенсивність контактів із Кримом і, як наслідок, на етнічну ідентичність, є абсолютна і відносна чисельність громади в населеному пункті. У випадку невеликих сільських громад інтенсивність контактів поза межами етнічної спільноти значно зростає. У таких випадках у третьому поколінні кримських татар області значно зростає частотність шлюбів із представниками інших національностей, етнічна ідентичність набуває нових рис, дослідження яких видається важливим питанням.

Національні і релігійні свята правлять важливим інструментом підтримки і розвитку етнічної ідентичності. З 90-х рр. у селищі Новоолексіївці традиційно проводилися жалобні заходи до річниці депортації кримських татар, у мечеті відбувалося святкування головних мусульманських свят. Проте до окупації Криму ці події мали переважно локальний характер і відбувалися без помітної участі органів влади. Крім того, ресурси та уявлення локальної спільноти не давали змоги розширити перелік і характер подібних заходів і включити до локального порядку денного події, пов'язані із вшануванням історичних постатей, відзначення специфічних пам'ятних дат історії кримських татар і тематичні заходи, присвячені діячам культури, просвіти, ветеранам національного руху. Всі подібні заходи відбувалися у столичному щодо Новоолексіївки Сімферополі, де розміщувалися відповідні елементи культурної інфраструктури, є кваліфіковані фахівці і де, що не менш важливо, була численніша аудиторія, зокрема студентська та учнівська. За останні два роки ситуація почала змінюватися. Кримськотатарські вчені та громадські діячі, які переїхали

на материкову частину, стали організовувати або долучатися до різноманітних культурницьких та просвітніх заходів у Генічеську і Новоолексіївці.

Крім факторів, які сприяли тісній інтеграції півдня Херсонщини з Кримом, не можна не відзначити вплив і місцевого контексту, дія якого була здебільше протилежного спрямування. У Херсонській області нині проживає вже третє покоління кримських татар, які мають помітно відмінний від тих, хто проживає в Криму, соціальний досвід. Абсолютна більшість із них цілком інтегровані в місцеві громади, мають дуже широкі соціальні контакти на локальному рівні і не стикалися з фактами відкритої дискримінації. Ось, наприклад, як описує свій досвід один із кримськотатарських активістів:

“Я здесь с 82 года, я здесь всех знаю, вместе выросли, тут друзья, и работаем вместе. Ну, есть мелочь какая-то, как и везде, бывают мелкие вещи (*про конфлікти*), стараемся поправить”
[Інтерв'ю з Вейсером...].

За свідченням респондентів, бізнес переважно не замкнений у національні групи і ведеться з представниками всіх національностей. Ділові партнери не обираються залежно від їхньої етнічної належності чи політичних поглядів.

Кримські татари Херсонщини не мають персонального травматичного досвіду повернення в 90-х рр. до Криму, коли місцева влада доклала всіх можливих зусиль для недопущення репатріації. Відсутність свіжого досвіду спільної боротьби за колективні права, “нової травми”, яку повною мірою пережили репатріанти 90-х рр., позначається на ступені колективної солідарності кримських татар Херсонщини. Крім того, така ситуація частково робить недоступним для загалу розуміння методів і форм обстоювання колективних прав, які сформувалися в громаді як відповідь на протидію репатріації в Криму. Меджліс у Криму принаймні позірно культивував ідею безкомпромісної боротьби з опонентами, які заперечували право кримських татар жити повноцінним соціальним і політичним життям на півострові. Місцеві меджліси в Криму в уявленні як кримських татар, так і інших мешканців поєднували два відмінні статуси – і органу місцевого самоврядування із соціальною функцією, і правозахисної організації. Генічеський меджліс ніколи не мав ресурсів для

виконання таких широких функцій і, що важливо, не мав запиту від громади на дію у цих сферах.

Перебуваючи в Криму в електоральній меншості, у досягненні своїх цілей меджліс критично залежав від низки факторів, які мали компенсувати таку слабку позицію. Серед таких факторів можна назвати етнічну солідарність, протестну активність, наявність потужної підтримки в Києві і міжнародні контакти. Жоден із цих факторів не відігравав для Генічеського меджлісу суттєвої ролі у здійсненні його поточної роботи.

З початку 2000-х рр. Меджліс у Криму зіткнувся зі щораз вищою конкуренцією як у політичній, так і в релігійній сферах. Альтернативні проекти зі своєю версією кримськотатарської ідентичності і політичною спрямованістю стали підважувати авторитет і Меджлісу, і Духовного управління мусульман Криму. Однак на території Генічеського району альтернативні проекти не сприймалися настільки вороже. Частина кримських татар Рикового (Партизани) і Щасливцевого пристали до мусульманських громад Духовного управління мусульман України, що викликало осуд з боку Меджлісу та Муфтіяту, але ніяк не вплинуло на ситуацію.

Відсутність системної протидії з боку місцевої влади значно знизила колективну цінність органів національного самоврядування. Як наслідок, вплив і вага Меджлісу як у кримськотатарській громаді, так і серед ширшого загалу була помітно менша, ніж місцевих меджлісів у Криму. Крім того, Меджліс опікувався значно меншим переліком питань. Меджліс у Генічеському районі не міг стати ерзацом місцевого самоврядування і розв'язувати питання, які були в центрі уваги аналогічних меджлісів у Криму, – розподіл землі, кадрові призначення в органи влади і бюджетні установи, участь у розподілі ресурсів тощо. Неучасть у розподілі ресурсів і в протидії дискримінації виводила місцевий меджліс із прямого протистояння з місцевою владою, яка, у свою чергу, не сприймалася антагоністично. Це відкривало дорогу представникам кримських татар для участі в політичних проектах, з якими меджліс у Криму перебував, принаймні позірно, у конфліктних стосунках. Політичні опоненти Меджлісу робили численні спроби залучити окремих лідерів кримських татар до своїх партійних проектів. Однак це було доволі неефективно і не

зустрічало підтримки, зокрема електоральної, у громади. Кримські татари Генічеського району були значно більш інтегровані в місцеві соціуми і більшою мірою поділяли панівні електоральні настрої, ніж у Криму. Як зазначив один із кримськотатарських активістів у Новоолексіївці:

“Політика пошла в 14 году, когда оккупировали наш Крым и наш Луганск”.

Відсутність травматичного конфліктного досвіду 90-х рр. і системної дискримінації, яка була присутня при репатріації, дала змогу кримським татарам Херсонщини повною мірою застосовувати соціальні ліфти, зокрема в місцевій політиці, використовуючи ті партійні проекти, які мають сильні позиції в регіоні. Така поведінка не сприймалася громадою як зрада інтересів і не викликала осуду. Один з колишніх лідерів громади Генічеська, Сейтумер Німетуллаєв, тривалий час перебував на керівних посадах у районній владі. Інші кримськотатарські активісти обиралися депутатами місцевих рад від Партії регіонів. Саме С. Німетуллаєв, як свідчать респонденти, для багатьох мешканців району був уособленням і кримських татар, і влади, причому абсолютної.

“При Ниметуллаеве такого бы не было. Эти таксисты бы пару километров не проехали, исчезли бы. У них бы сразу все службы были, и никто бы не знал, что случилось. Все тихо было бы. **Он власть был**” (виділено автором).

Так місцевий мешканець коментував інцидент, який відбувся на Чонгарі між головою Генічеської РДА Воробйовим і таксистами, які здійснюють нелегальні пасажирські перевезення до окупованого Криму, під час якого посадовця публічно зневажали.

На фоні відносної слабкості місцевого меджлісу помітний вплив отримав авторитетний лідер мусульманської громади м. Новоолексіївки Білял Меметов, який підкреслював свій незалежний статус. Саме новозбудована велика мечеть стала знаковим місцем для всього селища, а мусульманська релігійна організація почала частково виконувати функцію з консолідації громади. Проте після смерті Меметова в громаді відбувся розкол, і релігійна громада більше не відіграє такої помітної ролі. Період лідерства Б. Меметова закріпив релігійну частину ідентичності місцевої громади в “традиційній” формі, а сама наявність досить великої

мечеті в населеному пункті стала важливим фактором атрибуції кримських татар району.

Однак релігійне життя мусульман на Херсонщині ніколи не було таким інтенсивним, як на півострові. Завдяки помітним зусиллям із просування релігійної ідентичності, створенню відповідної мережі навчальних закладів, програмам навчання за кордоном, увазі та інтересу з боку різних позасистемних мусульманських організацій та груп у Криму розвинулося повноцінне релігійне середовище кримських мусульман. Релігійні групи в Криму, зокрема опозиційні до ДУМК чи навіть сектантські, сформувавши стали зв'язки як усередині своїх спільнот, так і транснаціональні, залучали додаткові ресурси з-за кордону та відносно ефективно мобілізували потенціал симпатиків та членів. Крим сприймався як важливий і помітний регіон для міжнародних ісламських донорів. Натомість на Херсонщині ситуація була цілком відмінна. На початку 2000-х років були лише поодинокі випадки розповсюдження в області листівок та газет Хізб ат-Тахрір.

Херсонська область є базовим регіоном для Духовного управління мусульман України, у якій компактно проживає надважлива для ДУМУ громада турків-месхетинців, а також кримських татар, серед яких є вірні, що входять до громад цього духовного управління. Ось як імам Новоолексіївської мечеті описував появу хабашитських (належних до ДУМУ) громад у регіоні:

“Что касается появления их именно в нашей местности, то обычно это происходит в закрытом плане, в закрытом режиме, вместе с людьми, которые поддерживают эту идеологию. Конкретно каких-то встреч, где могли бы проходить дискуссии на какие-либо темы, даже с представителями ДУМК, абсолютно нет”.

Однією з причин успішності просування ДУМУ в Генічеському районі кримськотатарські активісти Новоолексіївки вважають матеріальну допомогу:

“Естественно, мы все прекрасно понимаем, что такого рода течения, как хабашизм, очень хорошо спонсируются. В основном они помогают открывать такие или частные предприятия своим людям. За что? За то, что эти люди потом вместо них будут выполнять их задачу среди своего общества. Так как чужой человек воспринимается по-другому, как свой” [Інтерв'ю з імамом...].

У ДУМУ на Херсонщині склалися дуже непрості відносини з регіональним меджлісом Генічеського району і кримськотатарськими активістами. Особливо напружена ситуація в селищі Риковому, де більшість серед мусульман становлять кримські татари, однак, за нашими спостереженнями, левова частка мусульман відвідують мечеть, підконтрольну ДУМУ:

“У нас даже в Новоалексеевке, к сожалению, есть 2–3 семьи, которые принимают таких людей. В каждом поселке по 2–3 семьи есть. Недалеко от нас поселок Партизаны, там проживают турки-месхетинцы. Они обычно больше связаны. Не буду всех ставить под одну планку, но в основном. Среди них есть и крымские татары, тоже такие же потерявшие голову, а некоторые, просто ища материальную выгоду, присоединились туда. Вот они между собой, бывает, здесь встречаются. У нас в Новоалексеевке есть 2–3 домика, о которых я в курсе. Но дом – это частное. Всячески, где мы можем оказать влияние, мы оказываем” [Інтерв’ю з імамом...].

Представники ДУМУ на обласному рівні намагаються налагодити тісні контакти з місцевою владою і, за повідомленням наших інформантів, із силовими органами. У цьому зв’язку прикметно, як саме обласний імам ДУМУ Казим окреслив мету роботи його муфтіату:

“Мы занимаемся вопросами, касающимися религии. Вопросы, чем можем мы помочь обществу, не вмешиваясь в политику. **Но наша работа облегчает работу политикам.** Если у народа нормальная психика, народ не пьет, не наркоман, не экстремист, народ имеет нормальные человеческие убеждения, то, конечно, с **таким народом политикам легко работать.** Поэтому от нашей работы есть польза для Украины. Хорошей нормальной психологии. Мы учим людей быть достойными людьми и работать во благо семьи, во благо общества, во благо той земли, на которой мы живем” [Інтерв’ю з обласним імамом Херсонської...] (*виділено автором*).

Така настанова – “наша работа облегчает работу политикам” – передбачає сервільну позицію стосовно влади. Готовність надати певні послуги владі доповнюються жорсткою ієрархією при ухваленні рішень і заборонаю на громадську ініціативу всередині

громади. Скептичне ставлення до громадських організацій у Казима спирається на уявлення про місце держави в суспільстві:

“– Есть общественные организации, которые занимаются защитой прав?

– На словах. Есть общественные организации, много. Но есть государственные организации, надо начинать с них. Они должны решать... Почему, если с правительства просто позвонят, скажут, что работайте как надо. Легче же будет?” [Інтерв’ю з обласним імамом ДУМУ...].

Важливим фактором розмежування кримських татар, які належать до різних муфтіятів, стала акція з блокади Криму. Як повідомляють респонденти, кримські татари, які належать до громад ДУМУ, відмежувалися від участі в ній. Ось як голова обласного меджлісу Ленур Люманов описує свій діалог із кримськими татарами, які відвідують мечеть ДУМУ в Риковому:

“Только один из Рыково приезжал. Они себя проявили. Я им говорил:

– Станьте рядом с нами на блокпосты!

– Не, мы мирные люди, нам тут надо вокруг мечети убраться, перекопать.

– Вам все равно, что в стране происходит!”

Натомість кримськотатарські активісти – учасники блокади дістали моральне право говорити, посилаючись на вищі інтереси – інтереси країни, нації, – і таким чином закріпили свій новий, специфічний, статус у місцевій громаді.

Респонденти з числа кримських ВПО відзначають, що херсонська громада кримських татар також має значно менший досвід проживання в Центральній Азії, що досі дається взнаки. Для багатьох мусульман саме досвід проживання в переважно мусульманському середовищі, набутий в Узбекистані, є бажаним станом, у якому вони себе почувають “более защищенными, там привычно нам”. Саме центральноазійські моделі співіснування мусульман та християн бачаться для частини мусульманських активістів як зразок: “Там даже русские другие, не такие, как здесь, в Херсоне” (ВПО з Криму, один з лідерів нової мусульманської громади).

Після окупації Криму в середовищі кримських татар Херсонської області відбуваються внутрішня трансформація національних інститутів і зміни в лідерській групі. Роль місцевого меджлісу

значно зросла для всієї спільноти кримських татар у національному масштабі та стала помітною на міжнародному рівні. Зміни масштабу діяльності та поява нових викликів і нових завдань привели до часткової мобілізації спільноти та певної внутрішньої перебудови органів національного самоврядування.

Водночас в області з'явилися нові гравці в лідерській групі з числа кримських татар-переселенців, які суттєво вплинули на спосіб дії і репрезентацію локальної кримськотатарської громади. Для місцевої влади і медіа саме їхній спосіб дії значною мірою починає визначати ставлення до всієї кримськотатарської спільноти. Нові лідери і групи діють у спосіб, який вони використовували в Криму, частково переносячи на Херсонську область кримські уявлення і моделі, частина з яких звучить конфронтаційно щодо Херсонщини.

Так, для обґрунтування необхідності громадянської акції з товарної блокади Криму у виступах спікерів цієї ініціативи часто зустрічалося твердження, що тільки кримські татари є запобіжником проти сепаратистських настроїв в області. “Мы единственные защитники Украины здесь”, – заявив представник Меджлісу в Херсонській області Абмеджит Сулейманов. Така конфронтаційна по суті риторика зазвичай використовується в конфліктних ситуаціях, коли представники меджлісу захищають свої позиції і мають можливість пропонувати порядок денний, значимий для всіх мешканців області. Подібні риторичні прийоми мали місце під час інцидентів із Громадським формуванням “Аскер” або під час товарної блокади Криму.

Серед кримськотатарських активістів починає поширюватися відчуття відповідальності за безпекову ситуацію в регіоні та уявлення про себе як про тих, хто контролює силові органи (СБУ та поліцію) і спонукає їх до виконання своїх прямих обов'язків. Це уявлення стає важливою частиною нового самоусвідомлення кримськотатарських активістів.

“Как бы нету жесткости. Сегодня где мы не реагируем – не реагирует СБУ... А потом, когда уже начинаешь давить патриотами, они начинают немножко шевелиться – а вот сейчас будет шум, будут какие-то действия”.

Нові лідери мають можливість залучати ресурси на потреби кримськотатарської громади, які раніше ніколи не були залучені

в регіон, зокрема з боку центрального Меджлісу або міжнародних донорів. До окупації Криму певні ресурси змогла залучити тільки релігійна громада для будівництва мечеті в Новоолексіївці. У нових для регіону лідерів є низка конкурентних переваг – сталі національні і міжнародні контакти, значно більший і різноманітніший досвід. Вони знають специфіку роботи місцевих і центрального меджлісів, мають більшу довіру з боку лідерів, сприймаються як їхні довірені особи і мають свої групи підтримки. Крім того, вони сприймаються як постраждалі за національну ідею і, отже, як такі, що потребують першочергової підтримки. Доступ до національних і міжнародних ресурсів, спрямованих на програми, пов'язані з кримськими татарами, стає важливим чинником для зміни свого соціального статусу на місцевому рівні.

Після окупації Криму державний бюджет перейняв частину зобов'язань, які до того були покладені на Республіканський комітет у справах національностей та депортованих АРК в рамках виконання щорічної Програми з інтеграції та облаштування депортованих громадян. За цими програмами ремонтується, зокрема, школа з кримськотатарською мовою навчання в Новоолексіївці, виділяються кошти на Будинок культури, етнографічні ансамблі тощо. Поява нових ресурсів спричиняє деяке напруження у стосунках між місцевим меджлісом і селищною владою, яка з підозрою ставиться до цього. Як зазначив один з депутатів райради:

«Навіть депутати райради не знають, за якою програмою в кримськотатарській школі Новоолексіївки роблять ремонт. Походження ресурсів, якими оперує місцевий меджліс, невідоме. Кажуть – “татарські деньгі”».

Важливою складовою стали публічні прояви належності до кримськотатарської спільноти. Передусім через публічну маніфестацію своєї ідентичності – прапори на кафе, ресторанах, магазинах, на житлових будинках, також національна символіка в автомобілях. За свідченнями респондентів, така маніфестація є важливою для кримських татар району і в менших масштабах була присутня і до окупації Криму. Кримськотатарська національна символіка в автомобілях може поєднуватися з державними символами. Маніфестація кримськотатарської ідентичності може стикатися з певними проблемами у сприйнятті оточенням,

зокрема тими, з ким підтримуються тісні контакти. От як один із кримськотатарських активістів, учасник блокади, відповів на питання про те, як місцеві мешканці поставилися до блокади:

“Меня часто спрашивают: и чего вы добились? Зачем вы это все начали? С флагами ездите? Если флаги других стран у нас запрещены, это считается сепаратизмом, то почему везде татарские флаги?”

На цьому фоні досягла певного ефекту розпочата в березні 2016 р. кампанія з поширення дезінформації про буцімто заплановане формування на території Херсонської області автономного утворення (автономної республіки) кримських татар, що, за твердженням російських пропагандистів, має призвести до погіршення становища місцевих жителів. Публічними “обличчями” акції стали херсонські політики, які втекли до окупованого Криму (колишній народний депутат України Олексій Журавко та колишній голова Генічеської районної державної адміністрації Сейтумер Німетуллаєв).

Панічні чутки поширювались у місцях масового скупчення людей (громадський транспорт, ринки, соціальні служби тощо) на всій території області. Основними їхніми темами стали нібито заплановане масштабне переселення до області кримських татар (100 тис. осіб), призначення голови Меджлісу кримськотатарського народу Рефата Чубарова головою Херсонської обласної державної адміністрації, а одного з лідерів громадської блокади Криму Ленура Іслямова – його заступником з територіальної оборони і, нарешті, створення замість Херсонської області Кримськотатарської автономії.

Остання чутка була модифікована і подавалася як створення кримсько-турецької автономії, маючи на меті загострення міжнаціональних відносин у Чаплинському районі, де компактно проживають турки-месхетинці.

У цьому контексті характерним став приклад зборів жителів села Атамані у квітні 2016 р., організованих депутатом Чонгарської селищної ради і бізнесменом Валерієм Коблюком (село розташоване поблизу межі з АРК), де було підтримано вимогу до Херсонської облдержадміністрації прибрати блокпости учасників громадянської блокади Криму, а також висловлено стурбованість через встановлення знака “Кримськотатарська автономна

республіка” біля контрольного пункту “Чонгар” на адміністративній межі з Кримом. Під відповідним зверненням зібрали понад сотню підписів. Натомість Л. Іслямов звинуватив В. Коблюка у зв’язках з С. Німетуллаєвим.

У середовищі кримськотатарської громади також намітилися дискусії щодо тактики подальших дій між представниками місцевого меджлису (кримськими татарами-херсонцями) та носіями традицій кримськотатарської культури – представниками Земляцтва кримських татар у Херсонській області, які переважно виїхали з Криму за останні роки. Одним з основних питань стало співвідношення релігійної та етнічної складових ідентичності. Гостроти питанню додавало те, що серед активних членів земляцтва були представники окремих ісламських рухів, таких, наприклад, як Хізб ат-Тахрір, які зазнають переслідувань на території окупованого Криму за сам факт належності до цієї організації.

На уявлення про кримських татар у Генічеському і частково в сусідніх районах області певний вплив має діяльність херсонських політиків-утікачів. Як свідчать наші інтерв’ю, цей вплив не варто переоцінювати, оскільки він обмежений невеликою аудиторією, має помітну географічну локалізацію і, за спостереженнями наших респондентів, тенденцію до затухання. Особливе місце серед політиків, які зрадили Україну, але намагаються впливати на настрої в прилеглих до Криму районах, посідає колишній голова Генічеської РДА С. Німетуллаєв. Зараз С. Німетуллаєв очолює в Криму проросійську громадську кримськотатарську організацію “Къырым бирлиги”. Ця організація використовується окупаційною владою для розколу єдності кримських татар і демонстрації їхньої лояльності окупаційній владі. Діяльність С. Німетуллаєва після втечі давала можливість опонентам Меджлису ставити під сумнів патріотичну позицію кримських татар. В інтерв’ю респонденти зазначали, що Німетуллаєв буцімто зберіг впливові позиції в Генічеському районі, зокрема контролює частину своєї власності, що є потенційним чинником суспільно-політичної дестабілізації.

Фокус-групи проведені під час дослідження, фіксують певне міжнаціональне протистояння в Генічеську. Головним джерелом конфліктності є боротьба за ресурси і доступ на ринки – перевезення пасажирів, перерозподіл землі та торговельних місць.

Водночас респонденти транслюють абсолютно хибні уявлення про збільшення чисельності кримських татар у Генічеському районі після анексії Криму.

Значний вплив на самоусвідомлення кримськотатарської громади відіграла громадська акція з товарної блокади Криму. Вона здійснювалася за фактичного керування впливового кримськотатарського бізнесмена, власника телеканалу АТР Ленура Іслямова, який після нетривалого перебування в окупаційному уряді Криму переїхав до Києва. Л. Іслямов створив Громадське формування “Аскер”, куди долучилися як кримськотатарські активісти, так і інші кримчани. Ось як одна з активісток “Аскеру” описала організацію:

“Блокада – це купа людей. Головні організатори – це меджлісівці, добробати приєдналися. У нас (ГФ “Аскер”. – С. Д.) є засновники – члени меджлісів сіл Щасливцевого, Стрілкового й учасники блокади (близько 60 осіб). Інколи і самі члени меджлісів виходять на блокаду, допомагають”.

Тривалий час після початку блокади присутність “Аскеру” викликала незадоволення місцевих мешканців, а сама присутність на адмінмежі з Кримом не була ніяк впорядкована. За словами одного з координаторів, зараз “Аскер” офіційно зареєстровано і в них є відповідні угоди з прикордонною службою про співпрацю.

У своїй діяльності “Аскер” вийшов за межі традиційного кримськотатарського порядку денного. Діяльність цього формування так чи інакше впливає на усталені види бізнесу, пов’язані як з кордоном, так і з господарською діяльністю в прикордонних районах (вилов риби і мотиля, транспортні перевезення до Криму, видобуток піску тощо). Активісти “Аскеру” впливають на політичне життя населених пунктів прикордоння, насамперед сіл на півострові Чонгар, надають юридичний і, можливо, силовий ресурс для тих гравців локальної сцени, яких вважають своїми союзниками. Так, підтримка була надана голові сільської ради Чонгара та в. о. секретаря сільради у протистоянні з місцевими підприємцями, яких звинувачують у співпраці з РФ та С. Німетулаєвим. Представники ГФ “Аскер” почали виконувати правозахисні функції, зокрема ними поширюється інформація щодо особливостей реалізації селянами прав на землю, особливо серед

тих мешканців Чонгара, хто передав свої паї в оренду сільсько-господарському підприємству, пов'язаному з Німетуллаєвим. Активісти “Аскеру” також пропонують плани з розвитку прикордонних територій:

“60 тыс грн. помощи для детсада в Чонгаре от Ислямова, там поменяли трубы. Я бы хотела, чтобы Чонгар развивался, тут можно овец выращивать, тут есть горячий источник. Провести сюда воду и тут можна теплицы сделать. Та же самая рыба и мотыль. Если соблюдать правила, можна ловить для всей Украины”.

Діяльність “Аскеру” пильно відстежується росіянами, які намагаються подати всю кримськотатарську громаду Херсонщини або принаймні ГФ “Аскер” як загрозу місцевим мешканцям. Так, на сайтах, розмічених на неконтрольованій урядом території Сходу України, було поширено заяву колишнього народного депутата України О. Журавка з твердженням, що “Херсонщина віднині під прапором філіалу ІДІЛ”. Пізніше в інтерв'ю російському телеканалу “Звезда” він заявив про загрозу з боку “угруповання Іслямова” українським АЕС, які вони нібито планують захопити. 26 червня 2016 р. телеканал “НТВ” поширив сюжет про удавану підготовку учасниками громадської блокади Криму диверсії проти суден, які обслуговують Керченську паромну переправу, що стало продовженням інформаційної кампанії проти кримськотатарських активістів.

Іншим фактором, який мав би впливати на сприйняття громади кримських татар, стала терористична активність у регіоні. 7 лютого 2016 р. було зафіксовано перший у Херсоні терористичний прояв, спрямований проти органів самоврядування кримськотатарського народу. Невідомими з використанням ручної гранати були підірвані двері будівлі Херсонського міського меджлісу.

Показовою акцією із залякування людей став вибух начиненого вибухівкою автомобіля в Новоолексіївці Генічеського району 14 квітня 2016 р. – подія, що набула значного резонансу в громадському та інформаційному середовищі Херсонщини, оскільки нічого подібного за всю історію краю раніше не траплялося. Постраждало 5 осіб. Один місцевий житель зазнав тяжких поранень, від яких невдовзі помер. Окрім верстви населення (переважно

віддалені від місця подій мешканці міста Херсона та області) й досі відмовляються визнавати, що то був саме терористичний акт, оскільки така версія не вписується в їхню картину світу та суперечить регіональним світоглядним орієнтирам.

Управлінням Служби безпеки України в Херсонській області було відкрито кримінальне провадження за частиною 3 статті 258 Кримінального кодексу України “Терористичний акт”. Затримані, у яких було вилучено вибухівку, за інформацією СБУ, планували також здійснити терористичний акт у Генічеську 9 травня 2016 р.

Реакція влади на інцидент у Новоолексіївці виявилася дещо запізнілою. Наступного дня зі зверненням до херсонців виступив тодішній голова обласної ради Андрій Путілов, котрий зазначив, що ворог вдався до найжорстокішого і цинічного сценарію – вибухів, які призводять до людських жертв. Водночас серед жителів селища, зокрема й серед кримських татар, побутувала думка про можливий зв’язок вибуху з діями радикалів, які брали участь у громадській товарній блокаді Криму та свого часу підривали лінії електромереж.

Проте проведені нами інтерв’ю з респондентами в Генічеському районі в другій половині 2017 року свідчать, що теракти не стали фактором суспільного життя району і суттєво не вплинули на уявлення про кримських татар у соціумі. Терористичні акти виявилися витісненими на периферію суспільної свідомості.

Висновки

Окупація Криму справила потужний вплив на південні райони Херсонської області. Зменшилася інтенсивність економічних, соціальних, родинних зв’язків мешканців південних районів області з Кримом. Периферійна та невливова кримськотатарська громада Генічеського і Новотроїцького районів після анексії певною мірою стала уособленням усіх кримських татар України.

Після окупації Криму в середовищі кримських татар Херсонської області відбуваються внутрішня трансформація національних інститутів і зміни в лідерській групі. Роль місцевого меджлісу значно зросла для всієї спільноти кримських татар у національному масштабі і стала помітна на міжнародному рівні. Зміни масштабу діяльності та поява нових викликів і нових

завдань привели до часткової мобілізації спільноти та певної внутрішньої перебудови органів національного самоврядування. Водночас в області з'явилися нові гравці в лідерській групі із числа кримських татар-переселенців, які суттєво вплинули на спосіб дії і репрезентацію локальної кримськотатарської громади.

З'явилася можливість залучати ресурси на потреби кримсько-татарської громади, які раніше ніколи не були залучені в регіоні, зокрема з боку державного бюджету, центрального Меджлісу або міжнародних донорів. Доступ до національних і міжнародних ресурсів, спрямованих на програми, пов'язані з кримськими татарами, стає важливим чинником для зміни свого соціального статусу на місцевому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

Встреча с крымскими татарами, проживающими в Херсонской области. – Режим доступу: <https://bit.ly/2pprann>

Інтерв'ю з Вейсером Сарибіляловим. 25 листопада 2016 року, селище Новоолексіївка Генічеського району.

Інтерв'ю з імамом селища Новоолексіївка. 27 листопада 2016 р.

Інтерв'ю з обласним імамом Херсонської області шейхом Казимом. м. Херсон. 24 листопада 2016 р.

REFERENCES

Vstrecha s krymskimi tatarami, prozhivayuschimi v Hersonskoy oblasti, rezhim dostupu: <https://bit.ly/2pprann>

Interv'yu z Veyserom Sarybilyalovym, 25 lystopada 2016 roku, selyshche Novooleksiyivka Heniches'koho rayonu.

Interv'yu z imamom selyshcha Novooleksiyivka, 27 lystopada 2016 r.

Interv'yu z oblasnym imamom Khersons'koyi oblasti sheykhom Kazymom, m. Kherson. 24 lystopada 2016 r.

С. І. Данилов

РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ КРИМСЬКИХ ТАТАР І ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Окупація Криму справила потужний вплив на південні райони Херсонської області. Зменшилися інтенсивність економічних, соціальних, родинних зв'язків мешканців південних районів області з Кримом.

У Херсонській області нині проживає третє покоління кримських татар, які мають помітно відмінний від тих, хто проживає в Криму, соціальний досвід. Абсолютна більшість із них цілком інтегровані в місцеві громади і мають дуже широкі соціальні контакти.

Бізнес переважно не замкнений у національні групи і ведеться з представниками всіх національностей. Ділові партнери не обираються залежно від їхньої етнічної належності чи політичних поглядів.

Після окупації Криму в середовищі кримських татар Херсонської області відбуваються внутрішня трансформація національних інститутів і зміни в лідерській групі. Роль місцевого меджлісу значно зросла для всієї спільноти кримських татар у національному масштабі і стала помітна на міжнародному рівні. Зміни масштабу діяльності та поява нових викликів і нових завдань привели до часткової мобілізації спільноти та певної внутрішньої перебудови органів національного самоврядування. Водночас в області з'явилися нові гравці в лідерській групі із числа кримських татар-переселенців, які суттєво вплинули на спосіб дії і репрезентацію локальної кримськотатарської громади.

З'явилася можливість залучати ресурси на потреби кримськотатарської громади, які раніше ніколи не були залучені в регіоні, зокрема з боку державного бюджету, центрального Меджлісу або міжнародних донорів. Доступ до національних і міжнародних ресурсів, спрямованих на програми, пов'язані з кримськими татарами, стає важливим чинником для зміни свого соціального статусу на місцевому рівні.

Ключові слова: регіональна ідентичність, кримські татари, турки-месхетинці, Херсонська область

С. И. Данилов

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КРЫМСКИХ ТАТАР И ТУРОК-МЕСХЕТИНЦЕВ В ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Оккупация Крыма оказала мощное влияние на южные районы Херсонской области. Уменьшилась интенсивность экономических, социальных, семейных связей жителей южных районов Херсонской области с Крымом.

В Херсонской области в настоящее время проживает третье поколение крымских татар, которые имеют социальный опыт, отличный от того, который имеют крымские татары, проживающие в Крыму. Абсолютное большинство крымских татар Херсонщины полностью интегрированы в местные общины и имеют очень широкие социальные контакты с местным социумом.

Бизнес обычно не замкнутый в национальные группы и ведется с представителями всех национальностей. Деловые партнеры не выбираются

в зависимости от их этнической принадлежности или политических взглядов.

После оккупации Крыма в среде крымских татар Херсонской области происходит внутренняя трансформация национальных институтов и изменения в лидерской группе. Роль местного меджлиса значительно возросла для всего сообщества крымских татар в национальном масштабе и стала заметна на международном уровне. Изменения масштаба деятельности и появление новых вызовов и новых задач привели к частичной мобилизации сообщества и определенной внутренней перестройке органов национального самоуправления. Одновременно в области появились новые игроки в лидерской группе из числа крымских татар-переселенцев, которые существенно повлияли на образ действия и саморепрезентацию локальной крымскотатарской общины.

Появилась возможность привлекать ресурсы на нужды крымскотатарской общины, которые ранее никогда не были доступны для региона, в частности со стороны государственного бюджета, центрального Меджлиса или международных доноров. Доступ к национальным и международным ресурсам, направленным на программы, связанные с крымскими татарами, становится важным фактором для изменения своего социального статуса на местном уровне.

Ключевые слова: региональная идентичность, крымские татары, турки-месхетинцы, Херсонская область

Стаття надійшла 28.11.2017